

gustáv murín

VŠETKO
je inak

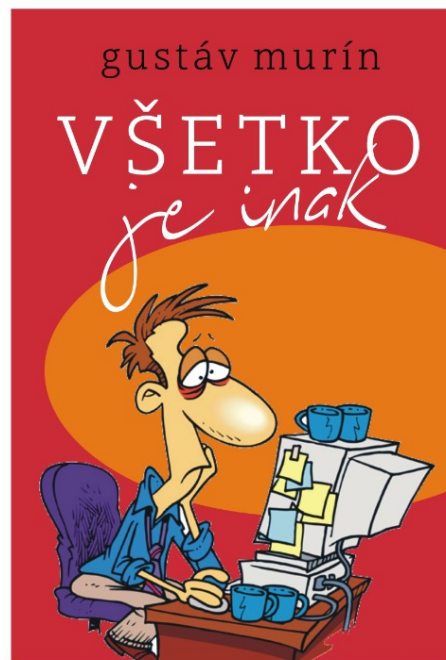
Gustáv Murín

VŠETKO JE INAK

Kniha literárnych esejí

Od Novembrovej revolúcie v roku 1989 po prvú dekádu 21. storočia došlo na slovenskej literárnej scéne k tak zásadným zmenám v nástrojoch tvorby, jej publikovaní, distribúcii a aj recepcii, že môžeme s trochou nadsádzky konštatovať, že „všetko je inak“. Toto lokálne literárne zemetrasenie (ktoré zdieľame s ostatnými postkomunistickými krajinami) vyvolávalo a vyvoláva v slovenskej autorskej, vydavateľskej i kníhkupeckej spoločnosti debaty a ankety, v ktorých prevažuje nostalgia za „starými, dobrými časmi“. Takéto súdy hrozia povrchnosťou a bolestíntvom, a pritom komplexné teoretické dielo obnášajúce všetky aspekty tejto novej literárnej situácie chýba. Ako autora, ktorý mal príležitosť dlhodobých zahraničných skúseností, ma od začiatku lákalo klásť si základné otázky o budúcnosti slovenskej literatúry – od jej zásadne zmenených finančných zdrojov, cez nástup a úpadok rôznych žánrov, jej integráciu do európskeho knižného trhu, postavenie spisovateľa v súčasnej spoločnosti, vzťah literatúry a médií, ale aj záverečný sumár strát a nálezov. Moje pokusy o odpovede vychádzali postupne ako úvahy, či eseje najmä v Slovenských pohľadoch, Literárnom týždenníku, Dotykoch a Romboide, ale aj sci-fi časopise Fantázia a na internete. Reakcie na tieto, niekedy aj provokačné, úvahy mi pomáhali spätne dopĺňať načrtnuté myšlienky a hľadať univerzálne závery. Preto sú texty, čo už vyšli časopisecky, v tejto knihe aktualizované a dopĺňajú ich celkom nové pohľady na slovenskú literatúru v nových súvislostiach nástupu tretieho tisícročia. Dúfam, že zaujmú nielen tých, čo sa na slovenskej literárnej tvorbe priamo účastnia...

I. SLOVO ZA (VŠETKY?) PENIAZE

Motto: „Najväčšou túžbou človeka v sociálnom pláne je posvätná sloboda žiť bez nutnosti pracovať.“ To napísal katalánsky sociológ Francesco Pujols. Otázkou je nakoľko sú spisovatelia v tomto smere ľuďmi...

Ak by ste sa dnes opýtali starších a najmä najstarších slovenských spisovateľov na podmienky ich práce, ich odpoveď by sme mohli veľmi stručne zhrnúť do srdcervúceho vytia. Na tomto jedinom sa zhodnú, hoci inak sa nezhodnú takmer na ničom. Peniaze

a náhle zbohatnutie sa dokonca stali hlavnou témou súčasných literárnych diel, paradoxne tvorených predovšetkým básnikmi (napr. Peter Gregor). Ale veď už Alexander Matuška na istej literárnej konferencii povedal: „Pozrite na lyrických básnikov. Prví siahli po chlebíčkoch!“ To bude možno tým, že si pamätajú biedne začiatky ich predchodcov. Slávny český básnik zaľúbených, Mácha, si plátal nohavice, pretože nemal na nové, a do denníka si s povzdychom poznamenal, že Puškin dostal za „Bachčisarajskú fontánu“ až 3 000 rubľov. Iný slávny český básnik Halas žil v jednej malej miestnosti s vlastnou babičkou. Tá spala na slamníku na dvoch debnách, básnik na zemi. Namiesto skriní mali zabitú dve skoby v stene“.

Ani dnes uznávaní svetoví spisovatelia to nemali ľahké. Heller písal svoj prvý bestseller deväť rokov. Shaw uspel až po deviatich rokoch tvrdého písania bez akejkoľvek odozvy, jeho prvé štyri romány boli približne šesťdesiatkrát odmietnuté. Balzac časť svojho života strávil ako chrlič brakovej literatúry pod pseudonymami, pomýšľal dokonca na sebevraždu. Verne bol otrokom zmluvy, ktorú podpísal s vydavateľom na dvadsať rokov s povinnosťou napísať dve knihy ročne. Nemohol písať menej a iné než geniálne sci-fi. Dickens zomrel od vyčerpania. London stelesňuje sústavne ohrozenú existenciu, nakoniec skrachoval. Dostojevskij bol odsúdený na smrť. Dumas bol stále zadlžený, denne písal dvanásť až pätnásť hodín. Balzac sa v noci zatváral a pri sviečkach písal osem hodín. Do rána. Aby nezaspal, vypil za svoj život asi päťdesiat tisíc veľkých šálok kávy. Samuel Johnson dovedol za jednu hodinu vychrlieť 1 800 slov publikovateľného textu. Isaac Asimov zvládol napísanie ďalšieho sci-fi opusu počas jedného víkendu. Faulkner tvrdil, že písanie ho teší, Hemingway svoju tvorbu

označoval jednak ako značnú nerest' a tiež najväčšiu rozkoš. Pre mnohých literátov vrátane veľkého Josepha Conrada, písanie pôsobilo nemalé muky. Americký spisovateľ Toole napísal ako dvadsaťšesťročný jedinú knihu, ktorú mu vydavateľstvo dva roky vracalo na prepracovanie, až ju odmietlo úplne. Ešte štyri roky sa motal v zúfalstve, napokon sa otrávil výfukovými plynmi, ktoré zaviedol hadicou do kabíny svojho auta. O jedenásť rokov na to vyhlásili jeho knihu za najlepšiu knihu roka, získala všetky veľké národné ceny a v krátkom čase ju vydalo štrnásť štátov...

Napriek tomu všetkému, sa „Hladný ako spisovateľ“ hovorí len u nás a v okolí. Nikde inde som sa s týmto obrazom autora nestretol. Po roku 1989 sme vstúpili do nových literárnych súvislostí v ekonomike voľného trhu (a to platí aj pre knižný trh) a tie inde vo svete fungujú už stáročia. Je teda načase si povedať – čo nás teda vlastne čaká?

Čo nás čaká a neminie?

V roku 1990 vyšiel v *Times* rozsiahly článok o východonemeckých autoroch, kde Roenhardt de Laus z Drážďan povedal: „Knižný veľkoobchod predpokladá, že nepredajných bude asi 80 % kníh, ktoré sú teraz v obchodoch.“ Čiže podľa tohto autora krátko po revolúcii 80 % kníh na pultoch proste stratilo hodnotu. V tej dobe ohlásil štátny podnik Kniha v Prahe, že bude nútený dať do zberu knihy za 71 miliónov korún. Minister kultúry ČR Milan Uhde však v roku 1991 avizoval nahromadené zásoby nepredajných kníh až vo výške jednej miliardy korún. Ja by som to zobral ako pochopiteľný a akceptovateľný fakt, lenže zmienený východonemecký autor dodáva: „Mnohí autori budú potrebovať pomôcť najmä pokiaľ ide o sociálne zabezpečenie.“

Niektorí spisovatelia sa dokážu udržať nad vodou len vďaka tomu, že pracujú ich manželky.“

Ide o názornú ukážku komunistického myslenia. Proti tomu stojí citát z úvahy Ronalda Harwooda, ktorú predniesol v roku 2000 na UNESCO konferencii „Zbohom 20-te storočie“ pri príležitosti kongresu PEN International v Moskve: „A od spisovateľov v 21. storočí je zvlášť nutné vyžadovať, aby si uvedomili, že ich nikto nežiadal, aby písali. Spoločnosť im nedlží živobytie a popularita je sama o sebe podozrivá.“

Sám Harwood dokazuje, že trpezlivosť prináša aj v písaní nielen ruže. Potom, čo sa preslávil divadelnou hrou so shakespearovskými motívmi „Garderobier“ a splnil si veľmi dobre úlohu prezidenta PEN International, vrátil sa k scenáristickej práci. Tá bola v roku 2003 odmenená Oscarom za adaptovaný scenár k filmu „Pianista“.

Príklad Ronalda Harwooda nás privádza k obrazu toho, čo nás v divočine knižného trhu voľnej ekonomiky vlastne čaká. Až polopatisticky to potvrdzuje John Updike-a v rozhovore pre „Americké dialógy“ novinára Ľuboša Juríka: „Kto sa neuživí literatúrou, nie je spisovateľom.“ Osobný príklad pridáva aj William Saroyan: „Nikdy som nezarobil ani dolár inak ako písaním. Písal som poviedky, divadelné hry, romány, eseje, básne, kritiky, komentáre, listy šéfredaktorom, súkromné listy a piesne. Nič z toho všetkého som nenapísal na objednávku, z poverenia či pre peniaze, aj keď mi to peniaze vynieslo...“

Naproti obom vyššieomenovaným predstaviteľom silných generačných vln americkej literatúry (vrátane Hemingwaya, Faulknera či Steinbecka a neskôr Belowa a Doctorowa) bol Norman Mailer podstatne skeptickejší: „Niekedy mávam dojem, že spisovatelia

mojej generácie sú poslednými Mohykánmi. Po nás už možno budú knihy písať iba počítače... Dnes to (t.j. veľké autorské meno) už nestačí, knihy treba predávať.

Marketing je úhlavným nepriateľom literatúry.“

Anglický spisovateľ David Lodge je príkladom ako sa s tým súčasnými autormi staršej generácie vyrovnávajú. Písaniu sa začal naplno venovať až po päťdesiatke a kariéru profesora anglickej literatúry, čo komentoval slovami: „Málokto veril, že by si na živobytie mohol zarábať ako spisovateľ na voľnej nohe. Ja som o tom nikdy neuvažoval. Akademický svet ma odjakživa priťahoval a bavil, z vyučovania literárnej kritiky som mal radosť.“

Chorvátsky spisovateľ Miro Gavran sa na voľnú nohu pustil naproti tomu relatívne skoro, zato priznáva: „Väčšina kolegov má popri písaní ešte ďalšie povolanie. Pred ôsmimi rokmi som sa však rozhodol výlučne pre profesiu spisovateľa a dramatika na voľnej nohe. Zdá sa mi totiž, že je to jediný spôsob, ako napísať všetko, čo napísať chcem.“ Po prvých troch ťažkých rokoch na voľnej nohe si mohol dovoliť už konštatovať: „Zvláštne, živí ma muž mojej ženy.“

Brazílsky spisovateľ Paulo Coelho čakal 38 rokov (pričom sa živil aj ako textár pre hviezdy brazílskej pop-music), kým sa odhodlal na spisovateľskú dráhu. Po prvej knihe napísal svoj veľký opus „Alchymista“, z ktorého sa najskôr predalo len 900 kusov a vydavateľ mu dal jasne najavo, že ho už nechce vidieť. Vytrval len do roku 2007 vyšlo po svete 32 miliónov výtlačkov jeho kníh. Keď prišiel na Slovensko povedal aj toto: „Prečo som nepísal skôr? Lebo som uveril tomu, čo tvrdili všetci: že v Brazílii sa nedá písaním živiť. Mal som 17-18 rokov a tak veľmi som túžil byť spisovateľom, že ma

rodičia dali na psychiatrické liečenie... Spoločnosť vám často bráni robiť to, čo chcete. Môžete jej podľahnúť, môžete sa vzdať svojho sna, ale čo nemôžete zabudnúť na to, že máte sen...”

Rudolf Sloboda napísal pre našu úvahu výstižnú báseň „Peniaze a poézia“, ktorá začína slovami: „Nič sa tak veľmi neblíži k poézii ako tajomný vplyv peňazí na našu dušu.“ A takto zodpovedal otázku Štefana Moravčíka na túto večnú tému: „...chudobný spisovateľ bude vždy pán – ráno si pri riedkej káve prečíta peknú báseň, v nedeľu si ľahne do trávy, popočúva cvrlikanie cvrčkov a napíše o tom báseň, alebo ide do kaviarne na víno – a bohatý majiteľ reštaurácie či vinárne je jeho sluhom, musí sa postarať o jeho telesný pôžitok a tešiť sa hádam iba z toho, o koľko toho či onoho, čiže aj spisovateľa, obtiahne. To, čo si dovoľí spisovateľ, nemôže si dovoliť nijaký milionár. Ja by som veru svoje postavenie nemenil.“ Až na to, že sa obesil...

Otázkou teda je, či si s týmto postojom vystačíme aj v dobe, ktorá sa točí len okolo peňazí. Za socializmu u nás peniaze naozaj nemali cenu a talent aj vzdelanie stúpili vtedy na hodnotu. Dnes sa zdá, že čím je ktosi sprostejší (vedomosťami aj povahou), tým sa mu ľahšie žije. Prežiť s talentom, ktorý zároveň vylučuje schopnosť praktických zručností, nie je v takom prostredí vôbec ľahké. To chápali už svetoví klasici, keď sa nevyhli úzkostlivému prepočítavaniu honorárov. Miguel de Cervantés vlastne ani nemal, čo prepočítavať. Zomrel v biede aj potom, čo napísal úspešný román „Dômyselný rytier Don Quijote de la Mancha“. Nemôže byť názornejší príklad prepojenia literatúry a peňazí ako Honoré de Balzac, ktorý sa písaním odsúdil na doživotnú drinu, ktorou zaháňal dlžoby. Písal bez ustania, vo dne, ale najmä v noci, a aj

tak stihol z plánovaných 137 titulov svojej Ľudskej komédie napísať „len“ 83 románov popri desiatkach poviedok, v ktorých dokopy vytvoril 2 472 plnokrvných postáv. Bol úspešný, ale nikdy sa nestal tým, čím chcel naozaj byť – bohatým.

Skvelým príkladom úspešného, na prvý pohľad dobre plateného a predsa ustarosteného autora je Ernest Hemingway. Pri mojom tvorivom pobyte v Le Château de Lavigny, bývalom rodinnom sídle jedného z najväčších nemeckých vydavateľov povojnovej doby, Heinricha Maria Lediga-Rowohlta, som v knižnici objavil tri Hemingwayove listy. Prvý bol písaný rukou, bez dátumu. Začínal slovami (zvýraznenými samotným Hemingwayom):

„Pošlite mi, prosím, **obratom** potvrdenie o platbách za rok 1929 – s **dátumami platieb.**“

Záver listu:

„Tiež mi napíšte predaj rôznych mojich kníh – nemám **Vašu správu** o tom. Tiež som doteraz nedostal výtlačok tej poslednej knihy... a **ani žiadne peniaze** za tú knihu.“

Druhý list na písacom stroji z dňa 18.2.1930:

„Môj milý Herr Rowohlt,

Vďaka za list zo 16. januára spolu so zmluvou. Žiaľ nemôžem ju podpísať, keďže nemám so sebou slovník a nemôžem si byť istý, či ju čítam správne... Tieto veci by v zmluve nemali chýbať – že Vám prislúcha len 35% v prípade, že vydanie na pokračovanie mi zabezpečí aspoň 5 000 mariek. V prípade, že dostanem menej ako 5 000 mariek čistého, Vaše percentá sú iba 25%, pokiaľ viem...

Tiež si myslím, že moje percentá z predaja sú príliš nízke. Ak je to, čo očakávam od

‘Fiesty’, ‘Männer’, ‘V našich časoch’ a ‘Torrente of Spring’, tak predpokladám, že musia byť lepšie. V žiadnej krajine, ani Francúzsku či Španielsku, nemám nižšie percentuálne honoráre ako 10% a nemyslím si, že by som mohol akceptovať nižšie percentá ako tie za ‘Zbohom zbráním’. Zvlášť, keď som dostal len malú zálohu.

Pošlite mi tiež, prosím, prehľad predaja ‘Fiesty’ od 1. januára a šek s mojím honorárom a tiež prehľad prijatých honorárov za poviedky z kníh ‘Muži bez žien’ a ‘V našich časoch’, ktoré boli vydané v novinách a časopisoch a šek za ne...

Dúfam, že o vás čoskoro počujem vo veci zmluvy a vydania na pokračovanie. Kniha sa stále dobre predáva a bola preložená do španielčiny, švédčiny, nórčiny, poľštiny, maďarčiny apod.. Nedovolím Nouvelle Revue Francaise, aby ju vydali vo francúzštine, kým mi nezaplatia, čo mi dlžia. Mám veľa ponúk z Francúzska a Talianska.

Prosím, prepáčte, že tento list bol plný obchodovania. Sme tu do júna, tvrdo pracujúc a s úspechmi pri rybačke...”

Tretí list na písacom stroji z 30.11.1930:

„Môj milý Herr Rowohlt,

...Pošlite mi peniaze a upravenú zmluvu do Piggottu v Arkansase. Láskavo mi tiež pošlite kritiky na ‘Zbohom zbráním’ a niekoľko výťažkov ‘Männer’ a ‘V inej zemi’. Nedostal som doteraz ani jeden výťažok ‘Männer’. Ak sa ku mne nezačnete v tomto smere správať lepšie a viac mi platiť, zoženiem si iného vydavateľa, nejakého veľkého židovského. Bol som prekvapený, že ste dali dokopy tak málo peňazí z vydania ‘V inej zemi’ na pokračovanie. Ja by som na tom zarobil 5 000 mariek aj bez Vás.

Prosím, pošlite mi výstrižky, knihy a zmluvu, ktorú môžem podpísať a kopu peňazí,

ak máte...

Pani Hemingwayová sa pridáva k mojim pozdravom. Hovorí, že ste jej obľúbený vydavateľ, ale nikdy ste nám nedali poriadne zarobiť. Aspoň vidíte, že sa môžete zlepšiť. Každý hovorí, že Nemci sú dômyselní. Vy by ste mohli byť dosť dômyselný, aby ste nám dali zopár peňazí. Keď píšem tak skvelé knihy, prečo sa ich zopár nesnažíte predať...“

Hemingway vždy pôsobil (a dal si na tom záležať) dojmom robustného barového vyhadzovača, ktorý sa nerozpakuje hovoriť o veciach priamo. Citované listy to len potvrdzujú. O to zaujímavejšie je ako sa k tomu istému problému ocenenia svojej práce staval tak éterický typ akým bol Antoine de Saint-Exupéry. Za II. svetovej vojny, už ako známy autor najmä vďaka „Pošte na juh“ a „Vojnovému pilotovi“, napísal v liste priateľovi:

„Buď je moja kniha dobrá a jedného dňa ju ľudia budú čítať – a mne je jedno kedy – alebo nestojí za nič a môže ťažiť len z hlučnej reklamy súčasnej doby. A potom kašlem na to, či sa číta“.

Inokedy napísal: „Je mi milšie, keď sa predá sto exemplárov knihy, za ktorú sa nečervenám, ako keby sa predalo šesť miliónov zlátaniny.“ Svoju prvú veľkú knihu písal po nociach medzi službami pilota diaľkovej leteckej pošty. Hoci bol neskôr uznávaný v literárnych kruhoch a mal povest' skvelého pilota, často sa potýkal s finančnými problémami. A tak v už citovanom liste aj on náhle rezignuje zoči-voči realite: „Isteže, peniaze. Potrebujem peniaze a tak ďalej. Veľmi ich potrebujem a som nadšený, keď ich dostanem.“

Z moderných klasikov nám správu o svojej finančnej situácii ochotne zanechal Joseph Heller v knihe „Nebolo mi do smiechu“. Opisuje v nej svoje trápenie s nečakanou a veľmi zákernou chorobou zvanou Guillain-Barrého syndróm. Keď sa v nemocnici len trochu spamätal, rýchlo zistil, že z celého početného zdravotníckeho personálu jedine riaditeľka nemocnice a jedna doktorka niečo od neho čítali. To by nebolo také zlé, keby ten pobyt nestál veľké peniaze: „Väčšinu leta 1982 som žil z posledných zvyškov svojich likvidných úspor a z pôžičky od Maria (Puzza – pozn.aut.). Koncom júla mi nečakane padol do lona úžasný darček od vydavateľstva Simon and Schuster: šek na 21 890, 07 dolára, čo boli nepredvídané tantiémy za zvláštne viazané vydanie *Hlavy XXII*, ktoré vyšlo asi pred rokom. Nie som svätý a moje schopnosti blahorečiť sú sporné, ale napriek tomu som úprimne žehnal všetkým zo Simona and Schustera, čo podporili myšlienku, že dozrel čas pre nové vydanie a celoštátnu distribúciu mojej prvotiny. Od nakladateľstva Knopf som dostal peniaze až koncom roka a takmer celú novú zálohu som použil na splatenie pôžičiek, čo mi poskytli priatelia – pre prípad, že by som si jedného dňa chcel od nich požičať ešte oveľa väčšie sumy.“

Písanie je zjavne stály súboj medzi každodennosťou a nesmrteľnosťou. Len ten kto sa vie odpútať od každodenného boja o prežitie, môže dúfať v nesmrteľnosť svojho diela. Keby sme chceli vidieť ukázkový príklad radikálneho riešenia, pomôže nám nositeľ Nobelovej ceny za literatúru Gabriel García Márquez. V eseji „Sto rokov samoty – román o románe“ sám opisuje jeho riešenie spisovateľskej dilemy: „Písal som reklamné texty, televízne oznamy, kde-tu text k piesni – vďaka tomu som mal relatívne pokojný život, no ani chvíľu na to, aby som sa aj naďalej mohol venovať písaniu poviedok, či

románov.“

Pre napísanie románu „Sto rokov samoty“ sa odhodlal potom, čo napísal už štyri knihy za minimálny honorár. Kvôli tomuto románu odložil na 21 mesiacov všetko bokom a to bez toho, aby mal zmluvu od vydavateľa, či akúkoľvek istotu, že kniha naozaj aj vyjde. Následky sa dostavili čoskoro – do záložne dali postupne všetko až po auto a aj napriek tomu dlhovali nájomné za posledných deväť mesiacov. Polovinu rodinného rozpočtu tvorili výdavky na kancelársky papier, ale už nemali dosť na priekleповý. Márquez písal teda len originál a tak prišiel o jeden diel rukopisu zničený v daždi prepisovačkou, keď si ho niesla domov. Došlo to tak ďaleko, že ich priatelia pri starostlivých návštevách „zabúdali“ u Márquezovcov potraviny, aby aspoň takto pomohli rodinnému rozpočtu. Tesne pred dokončením rukopisu sa nečakane ozval vydavateľ, ktorý bol ochotný pozrieť sa aj na nový text. Ale keď chcel Márquez rukopis odoslať, zistili s manželkou, že už nemajú na celé poštovné. Tak poslali len polovicu a to omylom tú druhú! Márquez ubezpečil majiteľa bytu, ktorý si prenajímali, že nájomné zaplatí a to až o niekoľko mesiacov. V núdzi ohlásený termín dodržal, keď mu nový vydavateľ poslal nečakanú zálohu na vydanie románu „Sto rokov samoty“.

Samozrejme, môžeme uviesť aj opačné príklady. Boris Vian, vzdelaním inžinier, podpísal svoj prvý škandalózný román „Napľujem na vaše hroby“ pseudonymom Vernon Sullivan. Predaj dosiahol až 200 tisíc výtlačkov a vyniesol mu honorár štyri a pol milióna frankov. Ale tiež žaloby a neúspech divadelnej i filmovej verzie. Vian nie nadarmo zvolil „americký pseudonym“, tam je úspech naozaj príležitostne vyvažovaný zlatom. Napríklad evanjelický kazateľ Timothy LaHaye píše ako 75-ročný úspešnú sériu

románov pod názvom „Zanechané po nás“, ktorej sa predalo 50 miliónov výtlačkov v priebehu siedmich rokov. Za to, že zmenil vydavateľa z nábožensky orientovaného Tyndale House na komerčný Bantam Dell, dostal ako **preddavok** na ďalšie štyri romány neuveriteľných 45 miliónov dolárov. Bulletin Združenia autorov Spojených štátov k tomu poznamenáva, že len autori ako Tom Clancy, John Grisham a Patricia Cornwell dostávajú viac. A my dodajme, že ide o pár jedincov v mori amerických autorov, v odhadovanom pomere 1:100 000. Môžeme to teda bez váhania považovať z hľadiska lukratívnosti spisovateľského remesla skôr za výnimku potvrdzujúcu pravidlo. Tých ostatných sto tisíc autorov dostáva ako honorár svoje knihy, aby sa v následných čítacích turné pokúsili z nich vlastnoručne aspoň niečo predať...

Aj s touto skúsenosťou (veď dlhé roky žil v americkej emigrácii) nositeľ Nobelovej ceny za literatúru, Czesław Miłosz napísal: „...A obyčajné, každodenné Poľsko určite nepotrebovalo maličkú bohému, nazývanú občas avantgarda – tú, ku ktorej som patrila. Bol to život na ostrovoch, veľmi provinčných, s nevyhnutnou dávkou sebaklamu ako cenou platenou za izoláciu. Zároveň mal človek len malú nádej na zarábanie peňazí perom, čiže na schovanie sa pred prácou na nejakom úrade. Vedel to robiť len dôsledný bohém – Gałczyński. Ten o mne hovorieval: ‘Úradník Miłosz’, čo ma privádzalo do rozpakov, lebo to bola pravda.“

O tom všetkom hovoríme opakovane s vierou, že po toľkých príkladoch nám naše miestne plače budú snáď pripadať omnoho menej opodstatnené. Na Slovensku nemáme žiadnu exkluzivitu na ťažkosti spisovateľského remesla, akokoľvek by sa nám to tak zdalo. Jediné v čom sa naozaj líšime od zvyšku sveta je to, že si u nás mnohí zvykli na

komunistické výživné pre poslušných literátov. A viacerí by ešte stále chceli byť poslušní, len o to už nikto nestojí...

Zázraky sa nedejú

Ale nebojme sa, dá sa zarobiť aj v kapitalizme, lenže...

Pozoruhodný príklad „zázračne úspešného“ autora nám ako účastníkom spisovateľského pobytu v Ledig House v údolí rieky Hudson (štát New York) vyrozprával mecenas celého programu a majiteľ významnej literárnej agentúry Francis Greenburger. Do jeho kancelárie vstúpila jedného dňa sebavedomá dáma so žiadosťou o zamestnanie. Bola pôvodným povoláním právničkou a on sa jej úprimne snažil vysvetliť, že v literárnom biznise nikdy nezarobí toľko, ako vďaka povestnej americkej vášni súdiť sa kedykoľvek a o čokoľvek. Agentúra v skutočnosti ani nedáva svojim zamestnancom platy, len im hradí nevyhnutné vybavenie na plynulý chod kancelárie. Dáma napriek tomu trvala na tom, že jej životným snom je stať sa literárnou agentkou. Greenburger teda súhlasil a stalo sa to, čo sa v takých prípadoch obvykle stáva. Ostatní agenti zelenáčku zavalili rukopismi, ktoré ani nepovažovali za hodné čítania. O to prekvapujúcejšie bolo, keď sa zakrátko dozvedel neuveriteľnú novinu. Zelenáčka vytiahla rukopis akéhosi bezdomovca bez adresy a údajne už dostala ponuku celého jedného milióna amerických dolárov za filmovacie práva z tejto knihy. Milión dolárov nie je malý peniaz ani pre tak bohatého podnikateľa (zbohatol totiž hlavne v realitách) akým je Francis Greenburger. A tak po chvíľke váhania predsa len akoby náhodou nazrel do kancelárie zelenáčky opýtať sa, ako sa jej darí.

Tvárila sa, že dobre. To už Greenburger nevydržal: „Vážená, robím v tejto branži už od svojich šestnástich rokov, ale v živote som o takej skvelej ponuke na neznámy rukopis nepočul. Radím vám dobre, prijmite ju.“

Ale zelenáčka sa len usmiala a odvetila: „Ešte počkáme, dostaneme iste viac.“

A neuveriteľné sa stalo skutočnosťou – za filmové práva z rukopisu neznámeho bezdomovca dokázala táto začínajúca literárna agentka získať neuveriteľné **dva milióny** amerických dolárov! Boli sme celí zhaví dozvedieť sa meno autora a tohto veľdiela, ale Francis Greenburger nás schladil: „Bola to taká zlátanina, že som nemal chuť zapamätať si ani jedno, ani druhé.“

Zdanlivá záhada sa mi ukázala v celkom inom svetle, keď som po rokoch stretol americkú poetku Susan Kinsolvingovú a tá mi na príklade jej manžela, scenáristu, ozrejmila záhady hollywoodskych kontraktov. Drvivá väčšina diel, na ktoré štúdiá kúpia filmové práva (a ktoré si dokonca nechajú napísať na mieru už v podobe scenára), zapadne v trezoroch a nikdy neuvidí trblietavé svetlá kinosál. Vďaka Nežnej revolúcii sme sa teda dozvedeli, že aj na kapitalistickej strane barikády existovali trezorové filmy a ja som sa takto dozvedel, že niektorí z ich tvorby aj celkom dobre žijú. Osoba záhadnej právničky zbláznenej do práce literárnej agentky by sa tak odrazu ukázala celkom prízemne praktickým kšeftom. Najmä, ak mala veľmi dobré vzťahy s kýmsi, kto bol práve v Hollywoode pri kase. A môžeme si byť takmer istí, že po tom jedinom veľkom „úspechu“ sa zelenáčka zase vrátila k svojmu (chcel som napísať – poctivému) právnickému remeslu...

Ale takéto pokušenia neobchádzajú len tých šikovných a neznámych, ale aj tých

šikovných a veľmi známych. Keď som v roku 2001 vďaka kolegovi Larrymu Siemsovi navštívil v New Yorku jeden večierok na počesť vydania istej vedecko-populárnej knihy, prítomní redaktori a literárni agenti živo diskutovali o čerstvej správe, že jedno z renomovaných vydavateľstiev vyplatilo Hillary Clintonovej zálohu na jej **budúce** memoáre v astronomickej výške **osem** miliónov amerických dolárov. Všetci prítomní odborníci na americký knižný trh sa jednomyseľne zhodli, že ani pri enormnom úspechu takej (v tej chvíli len hypotetickej knihy) sa takýto honorár nemôže vydavateľstvu reálne vrátiť. Vyzeralo to na nepochopiteľnú ekonomickú samovraždu desaťročia inak celkom zmysluplne fungujúceho vydavateľstva. Lenže to vydavateľstvo neskrachovalo a zjavne sa o svoje peniaze ani nestrachovalo. Vysvetlenie nám poskytnite iný príklad.

Ruského premiéra Anatolija Čubajsa údajne uplatili miestni oligarchovia tak, že mu vyplatili 90 000 dolárov za neexistujúcu knihu a keď sa stal nepohodlným, použili to proti nemu (inak by sa na to neprišlo). K tomu len dodajme, že Hillary Clintonová v roku 2000 úspešne kandidovala vo voľbách do Senátu a akútne potrebovala okrúhlu sumičku na predvolebné výdavky. Nemohla ju ale dostať priamo od nejakého magnáta, pretože to by zaváňalo veľmi citlivo vnímaným klientelizmom. Memoáre, ktoré koniec-koncov o dva roky predsa len vydala (a možno ani nenapísala, existujú totiž tzv. ghost- autori, ktorí to ochotne urobia za vás), sú skvelým prostriedkom ako počestne získať potrebný kapitál na volebnú kampaň.

Všetky tieto príklady by sa dali charakterizovať pojmom „Kniha ako kšeft“. A nemyslíme si, že sa nás to netýka. Veď naše krajiny zažili už aj takýto experiment.

Problém visel zjavne vo vzduchu už dávnejšie. Už celé desaťročia sa totiž mnohí vydavatelia pozoruhodne zhodujú v plačoch, že by boli ziskoví, keby nemuseli platiť autorom honoráre (?!). Naivne som preto ešte tesne pred udalosťami z novembra 1989 navrhol najskôr vydavateľstvu *Mladá Fronta* a neskôr aj vydavateľstvu *Smena* riešenie v projekte nazvanom „Prototyp“. Ten mal urobiť z núdze cnosť a to vydaním rukopisov v „prototypovej“ verzii. Kniha by tak vyšla bez veľkých redakčných úprav, bez ilustrácií, najlacnejšou tlačou a (hlavne) bez autorského honoráru. Išlo by teda skôr o ponukové vydanie určené najmä na otestovanie záujmu knižného trhu (kníhkupci, vybraní čitatelia, kritika). Tie rukopisy, ktoré by uspeli, mali byť následne vydané už v plnoprávnej forme aj s honorármi autorom. Ani jedno z vtedajších „mládežníckych“ vydavateľstiev (a teda prednostne určených pre autorov vhodných na projekt „Prototyp“) neprejavilo najmenší záujem. Myšlienka však nezapadla a zjavila sa v celkom nečakanej a na prvý pohľad veľmi veľkorysej podobe – po revolúcii.

V roku 1992 oslovili nemenovaní investori cteného a obávaného českého literárneho kritika Petra Bílka, aby sa stal šéfredaktorom unikátnej edície *Favia Fiesta*. Podstata bola takmer na chlp zhodná s projektom „Prototyp“, len pribudla požiadavka vydávania výhradne pôvodnej českej knižnej produkcie a to bez ohľadu na počiatkové straty. Tie však mali byť minimalizované jednotnou grafickou úpravou bibliofilských vydaní a, samozrejme, dobrovoľným a dočasným odstúpením od nároku na autorský honorár. Zato vo veľkorysom náklade tisíc kusov určených výhradne na rozdávanie literárnym kritikom, redakciám, do knižníc, ale aj zahraničným bohemistom a prípadným prekladateľom. V prvom ročníku edície vyšlo šesť kníh, medzi nimi aj skutočne

záslužne hra Oldřicha Daňka „Jak je snadné vládnout“, ale popri tom i cestopisná reportáž Václava Bartušku „Cesta z Prahy do Prahy“ (čiže okolo sveta). Pri slávnostnej recepcii zahajujúcej druhý ročník tohto hrdinského počinu na záchranu českej literatúry sa však udiali pozoruhodné zmeny. Duchovný patrón edície Zeno Dostál (mimochodom vyšli mu v nej hneď dve knihy) slávnostne ohlásil, že v druhom ročníku nebudú vydané najúspešnejšie knihy predošlého ročníka, ale **všetky bez rozdielu**. A ešte k tomu aj v jednej sade, takže potenciálny záujemca by si kvôli jednej knižke mal povinne kúpiť päť ďalších. V článku, ktorý som neskôr napísal, som túto variantu odporúčal samovrahom, ktorí by sa cestou na Karlov most mali zastaviť pre túto záťaž na krk v najbližšom kníhkupectve. Nikto sa však nad týmto vydavateľsky samovražedným činom nepozastavil, dokonca ani ten obávaný český kritik v úlohe šéfredaktora. Možno to bolo aj pod vplyvom prehýbajúcich sa stolov s občerstvením na vydavateľskej recepcii.

Záver tohto experimentu poznám len z ústneho podania. Nemenovaní (cudzokrajní, vraj s ruským prízvukom) dobrodinci jedného dňa navštívili svojho zamestnanca v úlohe šéfredaktora a ponúkli mu veľkorysú budúcnosť – nech si nechá stoličku šéfredaktora i sekretárku, ale nech ich už neotravuje so žiadnymi rukopismi českých či iných autorov. Edícia vraj svoju úlohu už splnila. Táto záverečná scéna je možno mýtizujúcim opisom faktu, že o edícii *Favia Fiesta* už viac nikto nikdy nepočul. Svoj úlohu (pranie špinavých peňazí?) zrejme naozaj splnila dokonale...

Časy sa menia, problém ostáva...